

© AZƏRBAYCAN ORNİTOLOJİ CƏMİYYƏTİ

E.H.Sultanov, T.Ə.Kərimov, S.N.Mirzəyeva

AZƏRBAYCANIN BÖHRAN VƏZİYYƏTİNDƏ OLAN
QUŞLARI: AĞ DURNA, ÇIĞIRQAN CÜLLÜT VƏ
KİÇİK ƏYRİDİMDİK

NAXÇIVAN, TUSİ, 2011

Elçin Sultanov (biologiya üzrə fəlsəfə doktoru), Tahir Kərimov
(k/t.f.d), Sevinc Mirzəyeva (biologiya üzrə magistr)

**AZƏRBAYCANIN BÖHRAN VƏZİYYƏTİNDƏ OLAN
QUŞLARI: AĞ DURNA, ÇİĞIRQAN CÜLLÜT VƏ
KİÇİK ƏYRİDİMDİK.** Naxçıvan, Tusi, 2012, 36 s.

Baş redaktor: Elçin Sultanov

Redaktor: Sevinc Mirzəyeva

596
SGH

248443

Şəkillər: Kirill Postelnix, Sadeq Zadeqan,
Krisitian Gönner, Internet

ISBN 978-9952-8037-3-0

Broşür Azərbaycan Ornitoloji Cəmiyyətinin
Elmi Şurasında müzakirə edilmişdir.

MÜNDƏRİCAT

Giriş	7
Ağ durna.....	9
-- Mühafizə statusu.....	9
-- Xarici görünüşü.....	9
-- Yayılması.....	9
-- Dünyada sayı	9
-- Biotop uyğunlaşması, davranışı, qidalanması və çoxalması	10
-- Təbiətdə rolü	13
-- Süni şəraitdə saxlanması və çoxaldılması.....	14
-- Azərbaycanda qeydə alındığı yerlər və sayı haqqında müasir tədqiqatlar	14
-- Sayının azalma səbəbləri və zəruri qorunma tədbirləri	18
Çığırğan (çökükburun) cüllüt	20
-- Mühafizə statusu	20
-- Xarici görünüşü	20
-- Yayılması	20
-- Dünyada sayı	20
-- Biotop uyğunlaşması, davranışı, qidalanması və çoxalması	21
-- Təbiətdə rolü	22
-- Süni şəraitdə saxlanması və çoxaldılması	22
-- Azərbaycanda qeydə alındığı yerlər və sayı haqqında müasir tədqiqatlar.....	22
-- Sayının azalma səbəbləri və zəruri qorunma tədbirləri	23
Kiçik (kronşnep) əyridimdik	25
-- Mühafizə statusu	25

-- Xarici görünüşü	25
-- Yayılması	25
-- Dünyada sayı	25
-- Avropada sayı	25
-- Biotop uyğunlaşması, davranışı, qidalanması və çoxalması	26
-- Təbiətdə rolü	27
-- Süni şəraitdə saxlanılması və çoxaldılması.....	27
-- Azərbaycanda qeydə alındığı yerlər və sayı haqqında müasir tədqiqatlar	27
-- Sayının azalma səbəbləri və zəruri qorunma tədbirləri	28
Nəticə və təkliflər	30
Ədəbiyyat	32
Əlavələr.....	35

GİRİŞ

Azərbaycanda ağ durna nağıllarda, bayatılarda, xalq mahnılarında vəsf edilmiş, hətta qız uşaqlarına durna adı verilməsi dəbdə olmuşdur.

Ancaq təəssüflə qeyd etməliyik ki, əksər quş növləri kimi həm ağ durna, həmdə adı çəkilən digər iki növ Azərbaycanda elmi müstəvidə çox zəif öyrənilmişdir. Buna görə də, hazırda oxucunu təmin edəcək nə kütləvi, nə də elmi ədəbiyyat mövcud deyildir. Belə ki, azsaylı ədəbiyyat mənbələrində XIX və XX əsrlərdə bəzi müəlliflər tərəfindən aparılan müşahidələr zamanı qeydə alınmaları barədə qısa məlumatlar verilmişdir. Ağ durnaya Azərbaycanda üçub keçdiyi zaman seyrək hallarda rast gəlindiyi (Radde, 1884 (Astara ətrafında, mart ayı); Satunin, 1907, 1912 və b.) qeyd edilir. Muğan düzündə, Araz sahilərində 1907, 1912-ci illərdə Satuninin, 1940-ci ildə N.K.Vereşaginin (1967) müşahidə etdikləri barədə ədəbiyyatda məlumat verilir. Y.P.Spangenberq 1925-ci ilin fevral ayında Lənkəranda 4 ağ durna müşahidə etmişdir (Azərbaycan faunası, 1977). Əvvəllər Araz çayının aşağı axarlarında qışladığı (indiki Biləsuvar rayonunda yerləşən Ağgöl), sonrakı dövrlərdə oradaki qışlama yerlərinin tamamilə məhv olması göstərilir (Azərbaycan heyvanlar aləmi, 2004). 70-ci illərin ədəbiyyat mənbələrində əsasən köç dövründə nadir hallarda müşahidə edilmələri göstərilmişdir. Ağgöldə (Ağcabədi rayonu) 1966-ci il 10 martda və 1974-cü il 23-28 avqustda Vinoqradov, 2000-ci ilin yazında (4 fərd) və payızında isə Şelton tərəfindən qeydə alınmışdır (Sultanov və b., 2008, 2011; Shelton, Sultanov, 2001). Əsasən İranda qışlaması və bu populyasiyanın 1990-1992-ci illərdə 8-11 fərddən ibarət olduğu qeyd edilir (Sosnovski, 1987).

Azərbaycanda **çığırqan** (**çökükburun**) cüllüt haqqında ilk ədəbiyyat məlumatı XIX əsrə verilmişdir. Radde 30 mart - 15 aprel də Lənkəran ərazisində qeydə almışdır.

Ardınca XX əsrin 30-cu illərində A.Y.Tuqarinov və Y.V.Kozlova-Puşkaryova Azərbaycanda mıqrasiya dövründə Muğan və Lənkəran ovalığında müşahidə etmişlər (1938).

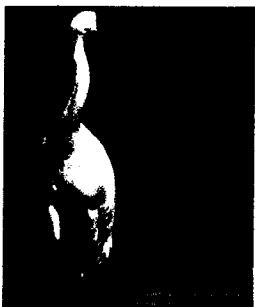
Digər müəlliflərdə bu növün köç dövründə qeydə alındığını göstərirlər. Belə ki, K.Qəmbərov bu quşun böyük dəstəsini 1957-ci ilin 31 martında Pirakeşküldə (Гамбаров, Газанчан, 1958), Butiyev isə 1977, 1978, 1985 və 1987-ci ilin mart-aprel aylarında Samur çayının deltasında 10-50 fərddən ibarət dəstələrini qeydə almışlar (Бутьев и др., 1989). 1991-ci il fevral ayının əvvəlində Boz-Qobu gölü ətrafında 3 fərdin qeydə alınması barədə ədəbiyyat məlumatı vardır (Султанов, Камарли, 1991).

Kiçik əyridimdik (kronşnep) haqqında ilk məlumat XX əsrin əvvəllerində verilmişdir. Belə ki, K.A.Satunin (1907, 1912) bu quşun Muğan düzündən ötüb keçməsini qeyd etmişdir. O, mayın birinci ongünlüyündə Xəzər dənizinin sahiləyi ərazisi üzərindən dəstələrlə kiçik əyridimdiyin (25-30 fərd) ötüb keçdiyini müşahidə etmişdir.

Sonrakı dövrlərdə də köç zamanı müşahidə edilmişdir. 1946-cı ildə Vereşagin Abşeronun Binəqədi asfalt gölündə bu növün qalıqlarını qeydə almışdır (Верещагин, 1946). 1988-ci ilin avqustunda Yaşma adasında qeydə alınması və Azərbaycandan ötüb keçən dəstələrin İranda və Səudiyyə Ərabistanında qışlaması haqda ədəbiyyat məlumatı mövcuddür (Винокуров, 1992).

Uzaq və yaxın keçmişə aid olan bu məlumatlar hazırda həmin növlərin müasir vəziyyətini əks etdirmir. Mövcud şərait böhran vəziyyətində olan bu növlərin Azərbaycanda hazırkı vəziyyətinin öyrənməsi və bir mənbədə nəşr etdirib ictimaiyyətə çatdırmağı tələb edir. Bu məqsədlə Azərbaycan Ornitoloji Cəmiyyəti yerlərdəki şəbəkələrinin, üzvlərinin iştiraki və ornitoloqların, milli park, qoruq işçilərinin yardımı ilə ölkəmizin ərazisində monitorinq həyata keçirərək, bu növlər haqqında materiallar toplamışdır.

AĞ DURNA

Dəstə: Durnakimilər – Gruiformes

Fəsilə: Durnalar – Gruidae

Cins: Durna – *Grus* (*Linn.*, 1758)

Növ: Ağ durna – *Grus leucogeranus*
(*Pall.*, 1773)

Statusu. Azərbaycanda köç (miqrasiya) dövründə qeydə alınır.

Mühafizə statusu. Qlobal miqyasda böhran vəziyyətində olan (Critical, CR) növ statusu ilə qorunur.

Xarici görünüşü. Ağ durna iri, parlaq ağ rəngdə olması ilə boz və qəşəng durnadan aydın seçilir. Qanadlarının ucu qaradır ki, bu da uçanda aydın görünür. Kütləsi 10 kq-a çatır. Boyu 180 sm-ə qədər, qanad uzunluğu 64-68 sm, dimdiyi 18-20 sm olur. Ayaqları qırmızı, caynaqları qaradır. Yaz və payız fəsillərində dimdiyi qonur-qırmızı rəng alır. Başının ön hissəsi açıq qırmızıdır. Payızda peysər lələklərinin bəzəyi təmiz ağ yox, bozumtul olur. Cinsi dimorfizm müşahidə olunmur. Cavanları tutqun-sarı, başı, boyunu boz-çəhrayı, qanadların ucu qara rənglidir. Təbii şəraitdə 20, volyer (böyük qəfəs) şəraitində 80 ilədək yaşayır.

Yayılması. Arealı pərakəndədir. İki yuvalama populyasiyası vardır ki, hər ikisi Rusiyada: biri Qərbi-Sibirdə, digəri isə Yakutiyada yerləşir. Əsas çoxsaylı populyasiyası Yakutiyada Yano-İndigir, azalmaqdə olan populyasiyası isə Qərbi-Sibirdə Ob-İrtış çayları hövzəsindədir. Qışlamaq üçün Yakutiya populyasiyası Çinə (Poyanq gölünə), Qəri-Sibir populyasiyası isə Şimali Hindistana (Bxaratur qoruğu), az bir hissəsi İranın şimalına köçürlər (Şəkil 1).

Hələ pleystosendə yaşayan və Binəqədi gölündə tapılan qalıqlar, ağ durnanın Azərbaycan ərazisi ilə qədimdən bağlı olmasını göstərir. İranda da alt pleystosendə yaşamış durnanın

qalıqları aşkar edilmişdir. Bu da Qərbi-Sibirdə yuvalayan, İranda qışlayan populyasiyanın çox qədimdən bu ərazilərlə bağlı olması anlamına gelir.

Dünyada sayı. Dünyada ümumi sayının 3000 fərdi keçmədiyi göstərilir. Ən böyük Yakutiya populyasiyاسının sayı 1988-ci ildə Çində qeydə almasına görə 2626 fərd olmuşdur. Az saylı Qərbi-Sibir populyasiyاسının 1964-cü ildə 200 fərddən 1988-ci ildə 20-30 fərdə endiyi göstərilir. Eyni zamanda populyasiyada cavan fəndlərin sayı 1968-ci ildə 15 fərddən 1980-ci ildə 4 fərdədək azalmışdır. Bütövlükde, son illərdə Yakutiya populyasiyاسının sayı sabitləşsə də Qərbi-Sibir populyasiyası azalmaqdə davam edir. Belə ki, 1994-cü ildə bu populyasiyadan Hindistanda qışlaması qeydə alınmamış, İranda isə 5 fərdin qışladığı müşahidə edilmişdir (Винокуров, 1967; Флинт, 1978). XXI əsrдə Azərbaycanda və İranda müxtəlif illərdə tək-tək quşlar köçdə və qışlamada qeydə alınır. Bəzi quşların İraqın Mesopotamiya bataqlıqlarında qışlaması ehtimal edilir.

Şəkil 1-2. Qərbi Sibirdə və Yakutiyada yuvalayan, İran və Çində qışlayan populyasiyaların miqrasiya yolu

Biotop uyğunlaşması, davranışı, qidalanması və çoxalması. Açıq landşaft quşu olsada həyatları su mühiti ilə bağlıdır. Əsas yaşayış biotopları tundra və meşə tundranın mamırlı-şibyəli düzənləri, keçilməz alçaq sahilli, qamış və otlu dayaz göllər, çay deltaları, bataqlıqlardır.

Ağ durnalar da digər durnalar kimi özünəməxsus davranış xüsusiyyətlərinə malikdirlər. Gündüz quşları olsalar da, köç vaxtı gecə də uçurlar. Heç vaxt ağaca qonmurlar və yerdə sərbəst hərəkət edirlər. Yerdən qalxarkən 2-3 addım atıb yüngülçə havaya qalxırlar. Uçuşda boynunu yığib, ayaqlarını uzadır, daima qanad çalır və süzərək yerə enir. Uçuşları ləngdir. Uçuş zamanı qatarları paz şəklində düzülür. Həssas və ehtiyatlı quşdur. Köç vaxtı qatarda yaşılı quşlardan 1-2 “nəzarətçi” olur ki, onlar da səsləri ilə təhlükə barədə digərlərini xəbərdar edir. Səsləri gur olmaqla 2-3 km məsafədən eşidilir və digər durnaların səsinə bənzəmir. Yəni boz durnanın səsindən daha gur və melodikdir. Uzun boylu olduğu üçün təhlükəni uzaqdan görür və səs-küylə havaya qalxaraq uzun müddətə geri qayıtmır. Qidalanma zamanı təhlükə hiss etdikdə növbə ilə yemlənlərlər.

Azərbaycan ərazisində qidalanmaq və dincəlmək üçün düşdükləri yerlərə və eksperimentlərinə baxış keçirərkən, ağ durnaların əsasən heyvani, az miqdarda isə su bitkiləri ilə qidalandıqları məlum olur. Bunların endikləri Qızılıağac qorуğunun quruya tərəf olan sahilərində və Kür dilində, eləcə də Qızılqaz gölündə əsasən qurbağa, molyuskalar, qurdalar və su bitkiləri ilə qidalandıqları müəyyən edildi. Samux rayonu ərazisində sulu əkin sahələrinə düşərək 2-3 gün orada dincəlmələri də qeydə alınmışdır. Endikləri yerdən asılı olaraq hər şeylə qidalanan quş kimi toxum, dən, cavan cürcerti, həşərat, xırda balıq, gəmirici, ilan, qurbağa, quş yumurtası, eyni zamanda Sibirə müxtəlif kolların giləmeyevləri ilə qidalanmaları müəyyən edilmişdir (Кашенцева, Роздина, 2003).

Azərbaycan ərazisində yuvalamasa da (Rusiya ərazisində yuvalayır) özünəməxsus çoxalma xüsusiyyətinə malik olduğu üçün bunun üzərində dayanmayı lazımlı bildik. Monoqam quşdur. Yazda cüt əmələ gətirirlər. Bəzən cinsi yetkinliyə çatmış cavan erkək və dişi quşlar hələ qışdan başlayaraq cüt əmələ gətirirlər. Gələcək yuvalama yerində erkək və dişi quş birlikdə “nigah” rəqsləri edirlər. Belə yaz rəqsləri növbə ilə səs çıxarmaqla müşayət olunur. Növbə ilə səs çıxardıqda belə, uzaqdan bunun sanki eyni səs olduğu başa düşülür. Rəqs üçün quru və düz yer seçilir. Çoxalmada iştirak edən fərdlər səhər və axşam saatlarında oraya toplaşırlar. Quşlar boyunlarını qısmاقla başını yerə əyir, qanadlarını açaraq səs-küylə tullanıb düşməyə başlayırlar. Belə rəqs hərəkətləri tek yazda çoxalma dövründə deyil, eyni zamanda yuvalamadan sonra payızda da olur. Rəqsdən sonra bütün quşlar dəstə şəklində havaya qalxır və dövrə vuraraq uçub gedirlər.

Ağ durnalar ayrı-ayrı cütlər şəklində biri-birindən 1-20 km aralıda bataqlıqdakı quru sahələrdə torpaq üzərində yuva qurur (Şəkil 3). Eyni yuvalama yerindən uzun illər ərzində istifadə edirlər. Kürt yatan dişi, erkəyin təhlükə barədə siqnal səsini eşitdikdə havaya qalxaraq yuvadan aralıda yerə enir, yaxud da kollar arasında gizlənərək, xeyli vaxt keçəndən sonra yuvaya qayıdır. 2 ədəd (bəzən 1-3 ədəd) qırmızı ləkələri olan sarı-yaşıl rəngli yumurta qoyaraq kürt yatır. Yumurtadan yeni çıxan balaları sarı-küren rəngdə olur (Şəkil 4). Balalar biri-birinə qarşı çox təcavüzkar olurlar. Adətən daha tez yumurtadan çıxmış bala (balalar 1-2 gün fərqli yuvertadan çıxır) kiçik balanı sıxışdırır və sonda öldürür. Uça bilən balalar valideyinləri ilə ailə dəstələri əmələ gətirərək qidalanma yerlərinə uçurlar. Yuvalar biri-birindən aralıda yerləssə də, köçdən əvvəl bir yerə toplaşırlar. Buna görə də durna sürüşü (qatarı) çoxlu ailələrdən ibarət olur. Çoxalmada iştirak etməyən fərdlər isə 6-10 quşdan ibarət dəstələr əmələ gətirərək, bütün yayı qidalanmaq və gecələmək üçün yerdəyişmələr edirlər.

Şəkil 3. Yuvada kürt yatan ağ durna.

Şəkil 4. Yumurtadan balanın çıxması.

Təbiətdə rolü. Azərbaycanda əti yeyilmədiyindən ovlanmır və təsərrüfat əhəmiyyəti yoxdur. Zərərverici onurğasızlarla, siçanabənzər gəmiricilərlə qidalanmaqla xeyir verir. Cüçətiləri, su bitkilərini, bitkilərin köklərini, dənlərini, giləmeyvələrini, toxumlarını yemək və yaymaqla fitosenozun floristik tərkibinə təsir göstərir.

Azərbaycanda köç edən fəndlərin sayı çox olmadığından və qısa müddətdə qaldıqlarından təbiətdəki rolü əhəmiyyətli səviyyədə deyildir. Ancaq təbiətimizin ən gözəl quşlarından biri olduğu üçün estetik əhəmiyyət kəsb edir.

Süni şəraitdə saxlanılması və çoxaldılması. 1979-cu ildən Rusiyadakı Oka qoruğunda süni mayalanması, inkubasiyası, bəslədilməsi və reintroduksiyasına başlanılmışdır. İnsana və süni şəraitə asan uyğunlaşlığı üçün dünyanın bir sıra ölkələrinin heyvanxanalarında saxlanılır.

1980-ci ildən Moskva, 1990-ci ildən isə Sankt-Peterburq, Perm, Rostov, Novosibirsk heyvanxanalarında, o cümlədən ABŞ-da Çikaqo, Mayami şəhərlərinin, Ukraynada Askaniya-Nova milli parkında, Nikolayev, Odessa şəhərlərinin və Çin, Yaponiya, AFR-in heyvanxanalarında saxlanılıb çoxaldılır (Кашенцева, Роздина, 2003).

Azərbaycanda qeydə alındığı yerlər və sayı haqqında müasir tədqiqatlar. Azərbaycan Ornitoloji Cəmiyyəti tərəfindən həyata keçirilən monitorinqin nəticələri göstərdi ki, Azərbaycan ərazisi hazırda Qərbi-Sibir populyasına mənsub fəndlərin əsas miqrasiya yollarından birini təşkil edir. Belə ki, Qərbi-Sibirdə yuvalayan, İranda qışlayan populyasiya miqrasiya dövründə Azərbaycan ərazisindəki bir sıra su-bataqlıq sahələrində qidalanmaq, istirahət və gecələmə üçün istifadə edir. Müəyyən edildi ki, ağ durna Azərbaycan ərazisində həm payız, həmdə yaz miqrasiyasında Xəzər sahili boyu köç edir. Ədəbiyyat materiallarının təhlili və topladığımız materiallar bir daha sübut edir ki, tarixən formalışmış bu köç yolu dəyişməz olaraq qalır və hal-hazırda da istifadə edilir (Флинт и др., 1968).

Bunun belə olduğunu Rusiya və İran ornitoloqlarının radiotelemetriya yolu ilə 2001-ci ildən başlayaraq apardıqları tədqiqat işləri də təsdiq etmişdir. Yəni, bu metodla 2001-ci ilin 10 oktyabrında Həstərxan qoruğundan qalxan 5 ağ durnanın Azərbaycanın dəniz sahili ilə uçaraq oktyabrın 12-də səhər saat

12-də İranın Feredunkənardakı qışlama yerinə çatmaları müəyyən edildi. Sonrakı yaz köçündə də bu metodla aparılan monitorinq köç yoluñun dəyişməz olduğunu təsdiq etdi. Belə ki, ağ durnanın bədəninə yerləşdirilən cihaz 2003-cü ilin mart ayında İran ərazisindən qalxan quşların martın 3-də Azərbaycan ərazisindən keçərək, Ob çayının aşağı axarlarında olan Kunovat adlı yuvalama yerinə çatmalarını qeydə almışdır (en.wikipedia.org/wiki/Siberian_Crane).

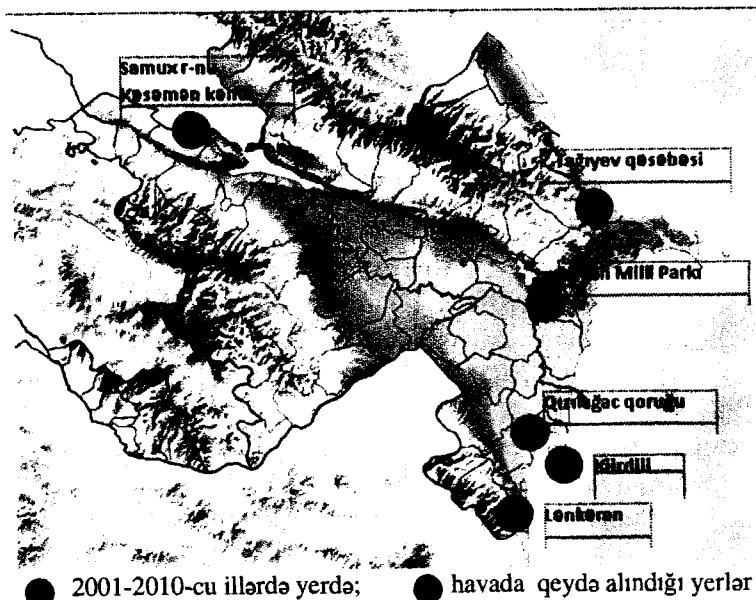
Bakı şəhərindən şimala doğru Samur çayınadək olan ərazilərdə ağ durna ancaq havada uçuşda qeydə alınır və yerə enmirlər. Bu da həmin ərazilərdə gecələmə və qidalanmaq üçün əlverişli biotoplارın olmaması ilə əlaqədardır. Xəzər sahili boyu əsas müşahidə olunan yerləri Bakı şəhərində cənubda Şirvan Milli Parkının, Qızılıağac qoruğunun Kürdili yarımadasında əlverişli biotoplarda yerləşir. Qərbi-Sibir-İran populyasiyasının Azərbaycanda əsas qidalanma və gecələmə yerləri həmin ərazilərdə yerləşir. Belə ki, 2001-ci ilin 12 oktyabrında Şirvan Milli Parkının ərazisində bir ailəyə mənsub 3 fərd, 2002-ci ilin 15 oktyabrında Qızılıağac qoruğunun Kürdili sahəsində 6 fərd, həmin ilin 28 noyabrında Qızılıağac qoruğu sahillərində 3 fərd, 2005-ci ilin 27 fevralında Lənkəran ərazisində İrandan qalxan və Həştərxan istiqamətinə uçan 1 cüt ağ durna qeydə alındı. Şirvan Milli Parkı, Kürdili və Qızılıağac qoruğu ərazilərində ağ durna sonrakı 2003, 2005, 2006 illərdə də qeydə alındı. Qışlama dövründə 29 yanvar 2010-cu ildə Qızılıağac qoruğu ərazisində 1 fərd qeydə alındı (Soni Rozenfeldin məlumatı). Bu ağ durnanın Azərbaycan ərazisində qışlaması barədə XX əsrin ikinci yarısından XXI əsrin əvvəllərinədək qeydə alınmış ilk hadisədir.

Bütövlükdə, bizim tərəfimizdən 2001-2010-cu illərin payız köçündə Azərbaycan ərazisində cənuba köç edən 40, yaz köçündə isə şimala köç edən 15 ağ durna qeydə alınmışdır. Göründüyü kimi, yuvalamadan sonra cənuba köç edərək İran ərazisində qışlayan populyasiyada fəndlərin sayı qışlamadan

qayıdan populyasiyadakı fəndlərin sayından azdır. Bu da çox güman ki, qışlamada ən müxtəlif səbəblərdən fəndlərin sayının azalması ilə əlaqədardır.

Qeyd edək ki, 2005-ci il oktyabrın 20-də, Azərbaycanın qərbində Samux rayonunun Kəsəmən kəndinin əkin sahəsində yerli sakinlər tərəfindən 2 ağ durna qeydə alınmışdır. Orada 2 gün qaldıqdan sonra naməlum istiqamətə uçub getmişlər. Bu qeydiyyat Azərbaycan üzərindən durnaların qərb köç yoluñunu olduğunu göstərir. Belə ki, bu yolla köç edən quşlar Zaqatala-Göygöl-Naxçıvan-İraq (Mesopotamiya) istiqamətində köç edirlər.

Ümumiyyətlə, ağ durnanın Azərbaycan ərazisində yaz köçü mart ayında baş verir. Payız köçü isə oktyabr-noyabrda baş verir. Hər bir köcdə qeydə alınan fəndlərin sayı minimum 2, maksimum 7 fərd təşkil edir.

Şəkil 5. Ağ durnanın Azərbaycanda qeydə alınma yerləri

Cədvəl 1.

**Rusiya-İran mührasiya yolunda və Azərbaycan ərazisində
köç edən ağ durnanın qeydə alınma tarixləri, yerləri və
sayları**

248443

QEYDƏ ALINDIĞI TARIX	QEYDƏ ALINDIĞI YER	KİM TƏRƏFINDƏN QEYDƏ ALINIB	SAYI, FƏRD
9 oktyabr 2001-ci il	Həştərxan vilayəti, Həştərxan qoruğu	Y. Markin, ornitoloq (Rusiya)	4
12 oktyabr 2001-ci il	İran, Mazandaran vilayəti, Feredunkənar	E.Təvəkkəli, ornitoloq (İran)	5
2 mart 2002-ci il	İran, Mazandaran vilayəti, Feredunkənar	E.Təvəkkəli, ornitoloq (İran)	5
29 iyul 2002-ci il	Rusiya, Sibir Ok qoruğu	A.Arriqo, təbiatçı-pilot (İtaliya)	10
26 avqust 2002-ci il	Rusiya, Tümen vilayəti, Kunovat Milli Parkı	Y. Markin, ornitoloq (Rusiya)	6
17 sentyabr 2002-ci il	Rusiya, Sibir Belozersk Milli Parkı	A.Arriqo, təbiatçı-pilot (İtaliya)	6
20 sentyabr 2002-ci il	Rusiya, Sibir Ok qoruğu	A.Arriqo, təbiatçı-pilot (İtaliya)	3
10 oktyabr 2002-ci il	Rusiya, Sibir Belozersk Milli Parkı	A.Arriqo, təbiatçı-pilot (İtaliya)	7
29-30 oktyabr 2002-ci il	Rusiya, Volqanın deltaşı	G.Rusanov, ornitoloq (Rusiya)	Toplanı
15 oktyabr 2002-ci il	Qızılıağac qoruğu, Kürdili	A.Abbasov, qorun işçisi (Azərbaycan)	6
28 noyabr 2002-ci il	Qızılıağac körfəzi sahilində	A.Abbasov, qorun işçisi (Azərbaycan)	3
02 mart 2003-cü il	İran, Mazandaran vilayəti, Feredunkənar	S.Zadegan və Y. Markin ornitoloqlar (İran, Rusiya)	3
02 mart 2003-cü il	Azərbaycan, Z.Tağıyev qəsəbəsi üzərində havada	S.Zadegan və Y. Markin ornitoloqlar (İran, Rusiya)	3
12 oktyabr 2003 -cü il	Azərbaycan, Salyan r-nu, Şirvan Milli Parkı	İngilis quş müşahidəçisi Kris Magin	4
09 oktyabr 2004-cü il	Qızılıağac körfəzi sahilində	A.Abbasov, qorun işçisi (Azərbaycan)	7
27 fevral 2005-ci il	İran, Mazandaran vilayəti, Feredunkənar	E.Təvəkkəli, ornitoloq (İran)	2
20 oktyabr 2005-ci il	Samux r-nu, Kəsəmən k.	E.Hüseynov, ekoloq	2
29 yanvar 2010-cu il	Qızılıağac qoruğu	S. Rozenfeld, ornitoloq (Rusiya)	1

Sayıının azalma səbəbləri, mövcud və zəruri qorunma tədbirləri. Yuvalama yerində sayıının azalma səbəbi ilk növbədə Qərbi Sibirin intensiv şəkildə istifadə edilməsi, quşun qeyri-qanuni yolla ovlanılması, bataqlıqların qurudulub yolların salınması, neft çıxarılması və ətraf mühitin çirkəndirilməsidir. Qişlama yerlərində müntəzəm ovlanması (Pakistan, Əfqanistan), su sahələrinin qurudulub əkilməsi, yem bazasının azalması, digər durna növləri ilə rəqabət, kimyəvi maddələrlə zəhərlənmə, xəstəlik, köç dövründə ölüm və sair amillər onun sayına mənfi təsir edir. Nəsilvermə potensialı çox aşağıdır. 5-6 yaşında çoxalmağa başlayır, 2 yumurta qoyur, əksər hallarda bir bala qalır. Kürt yatan zaman təhlükə olduqda yuvanı tərk edərək (çox vaxt quş yuvaya qayıtmır) uzağa uçur ki, nəticədə yumurta və ya bala yırtıcıların qurbanı olur. Balalar arasındaki təcavüzkarlıq tələfata səbəb olur. Ən müxtəlif iqlim şəraitlərində yayıldığı üçün rəqib və düşmənləri də fərqlidir. Müləyim iqlim qurşağında yumurtaları ayı, tülübü tərəfindən yeyilir. Yaxşı uça bilməyən balaları canavar və bərqud tərəfindən ovlanır. Yetkin quşları vaşaq ovlaya bilir.

Bern, Bonn, AEWA konvensiyalarına və SITES sazişinə daxil edilmişdir. Yuvaladığı Rusiya ərazisində ovlanması qadağan edilib, miqrasiya zamanı Həstərxan qoruğunda mühafizə edilir. 1981-ci ildən qişlağı Hindistan ərazisində milli park təşkil edilib. Genofondunun qorunması və süni şəraitdə artırması üçün Rusiyada Oka qoruğunda (14 fərd), ABŞ-da Barabu (9 fərd), AFR-da Valsrodda (3 fərd) təşkil edilən pitomniklər və ornitoparkda nəsil verir (T.A. Кащенцева, О.И.Роздина, 2003).

Ancaq buna baxmayaraq, Ob çayının sağ sahilində yasaqlığın və Yan-İndiqarka çayları arasında qoruğun yaradılması, təbliğat-izahat işlərinin gücləndirilməsi, köç yolu boyu səmərəli mühafizəsinin təşkili və yeni populyasiyanın yaradılması üçün beynəlxalq çərçivədə programın həyata keçirilməsinin məqsədə uyğunluğu qeyd edilir. Arabir süni

şəraitdə çoxaldılıb təbiətə buraxılması üzrə layihələr də həyata keçirilir.

Azərbaycanda migrasiya zamanı daimi gecələmə və qidalanma yerləri təbiəti mühafizə idarələri tərəfindən nəzarətə götürülməli, yerli əhalilə arasında mühafizəsinin vacibliyi barədə ekoloji maarifləndirmə işləri aparılmalıdır. Növ Azərbaycanın “Qırmızı Kitabına” daxil edilməlidir.

Şəkil 6-7. Ağ durna uçuş zamanı

Şəkil 8-9. Ağ durna

Cavan fərd

ÇIĞIRQAN CÜLLÜT

Dəstə: Cüllütkimilər –Charadriiformes

Fəsilə: Qonurqanadlılar –Charadriidae

Cins: Çökükburun –Chettusia

(Bonap., 1841)

Növ: Çığırqan cüllüt (çökükburun) –

Chettusia gregaria, (Pall., 1771)

Statusu. Azərbaycanda miqrasiya (köç) dövründə qeydə alınır.

Mühafizə statusu. Qlobal miqyasda və Avropada böhran vəziyyətində olan (CR) növ statusu ilə qorunur.

Xarici görünüşü. Başı, döşü boz-qonur rəngdədir. Dişinin baş və döş rəngi bozdur. Başının üstü, gözlərinin zolaqları, qanadlarının ucları, quyruğundakı zolaqlar qaradır. Alnı, quyruğunun dibi ağdır. Qişda lələkləri daha tünd rəngdə olur. Gözlərinin rəngi qəhvəyi-qonurdur. Dimdiyi qara-qonurdur. Ayaqları qaradır. Bədən uzunluğu 32 sm-dir. Kütləsi 200-250 qram, qanadın uzunluğu 19-21 sm olur.

Yayılması. Arealının şimal sərhədləri qərbdə Volqa çayının sağ sahilində, şimalda Samara-Orenburq-Barnaul şəhərləri müstəvisində yerləşir. Hazırda əsas yuvalama arealı kiçik sahədə keçmiş Kuybişev, şərqdə isə Qazaxistanda Semplatinsk, Barnaul vilayəti ərazilərini əhatə edir. Şimali-Şərqi Afrikada (Həbəştan, Sudan və s.), Pakistanın cənubunda, Sri-Lankada və Hindistanın şimal-qərbində qışlayır. İsrail, Suriya, Oman ərazilərində də qışlayır. Nadir hallarda qərbi Avropaya (İspaniya, Fransa, İrlandiya, İtaliya, Yunanistan, Polşa, Macaristan və b.) buynualu cüllütün rast gəlindiyi ərazilərə uçuşlar edir (www.ptitcy/article_490.html; www.piseccad.ru).

Dünyada sayı. Ümumi sayı məlum olmasa da azalmaqda olduğu müşahidə edilir. Hələ 1940-ci illərdə Kuluna və başqa ərazilərdə adı sayılı quş hesab edilirdi. 1966-1977-ci illərdə Kulunda ərazisində və 1972-1978-ci illərdə Tobol-İşim meşə çöllərində yaz və payız köçündə 7-15 fərddən ibarət dəstələrə rast gəlinirdi. Bir müddət əvvəl dəstə ümumi sayın 40-80 cütdən ibarət olduğunu, hazırda isə yetkin fərdlərin sayının 600-1800 arasında dəyişildiyini guman edirlər. Mart ayından oktyabrda kənara yuvalamada Qazaxıstan ərazisində qeydə alınır (Sultanov, Kərimov, 2007; http://en.wikipedia.org/wiki/Sociable_Lapwing).

Biotop uyğunlaşması, davranışı, qidalanması və çoxalması. Bu növ tipik çöl və səhra quşu olmaqla Azərbaycandan ötüb keçərkən qidalanmaq, istirahət etmək məqsədi ilə Muğan və Lənkəran düzənliyində quru gilli-yovşanlı, seyrək bitkili şoran ərazilərə və suvarılan əkin sahələrinə enir. Yuvalama zamanı Qazaxıstanda meşə-çöl və yarımsəhra zonalarında məskunlaşır. Bu ərazilərin səs-küylü quşlarından biridir. Eyni zamanda Alatau və Tyan-Şan dağlarının şimal hissəsindəki quru dağətəyi səhralarında rast gəlinir. Kürtyatma və yumurtadan cücə çıxan zaman özünü və yuvanı qorumaq üçün özünəməxsus davranışlı hərəkətləri edirlər. Belə ki, düşmənin, təhlükənin yaxınlaşdığını görən quş onu yuvadan uzaqlaşdırmaq məqsədi ilə yuvadan qalxır və yerə enərək özünü yaralı kimi göstərir, aksayır və düşmən yaxınlaşanda yenədə uçur. Bu hərəkəti bir neçə dəfə təkrar edib düşməni yuvadan uzaqlaşdırır. Xırıltılı “kri.....kri” səsi çıxarıır. Xüsusiə də təhlükə zamanı çıxardığı bu səs bir dəqiqə ərzində davam edir. Buynuzlu cüllütdən fərqli olaraq, uçuş zamanı “oynamır” və nadir hallarda hündürdən uçur. Əsasən hörməməklər, çəyirtkələr, uzunburun böceklərlə, soxulcanlarla, ilbizlərlə və eləcədə digər həşəratlarla qidalanır. Bəzən giləmeyvələrlə də qidalanırlar. Bunları çəmən və əkilən sahələrdə əldə edirlər.

Koloniya şəklində məskunlaşırlar, hər koloniyada 10-30 fərd olur. Şəraitdən asılı olaraq, areali daxilində yuvalama sahələrini dəyişirlər. Qrup halında, bəzən digər cüllütlərlə birlikdə yuvalayır. Yuvalar arasında məsafə 20-30 metr olur. Aprel ayında yuva qurmağa başlayır. Yuvanı torpaq üzərindəki çökək yerlərdə quraraq ora quru ot və peyin döşəyir. Qonur-qara ləkələri olan açıq-yaşıl rəngli, uzunluğu 41-49 mm, eni 31-36 mm olan, 4-5 yumurta qoyaraq 17-20 gün kürt yatır. Kürtymadə növbə ilə həm dişi, həm də erkək fərd iştirak edir. Yumurtadan çıxan balaların ayaqları zəif olsa da yuvanı tərk edə bilirlər. Onlar da valideynlərin qidalandığı yemlərlə qidalanırlar. Bəzən valideynləri tərəfindən də yemləndirilirlər. Bir aydan sonra balalar uça bilir. Bundan sonra onlar dəstələr əmələ gətirirlər (www.piseccad.ru).

Təbiətdə rolü. Yaşadıqları biotoplardan trofik əlaqələrində mühiüm rol oynayır. Suvarılan əkin sahələrində, çəmənliklərdə, otlaklıarda çeyirtkələri, zərərli böcəkləri və digər ziyanvericiləri məhv etməklə və xəstəlik mənbələrinin yaranmasının qarşısını almaqla xeyir verir. Elmi və estetik əhəmiyyətə malikdir.

Süni şəraitdə saxlanılması və çoxaldılması. Məlumat yoxdur. Sayı azalmaqdə davam etsə də, biologiyası, ekologiyası tam öyrənilməmiş qalmaqdadır.

Azərbaycanda qeydə alındığı yerlər və sayı haqqında müasir tədqiqatlar. Azərbaycanda ötüb keçən (mart-aprel, sentyabr-noyabr) quş olduğuna, sayının azlığına, çətin müşahidə olunduğuına görə qidalanma, istirahət üçün istifadə etdikləri yerlər və sayıları haqda məlumatlar azdır. Ədəbiyyatda XIX əsrдə Azərbaycan ərazisində köç zamanı dəstələrlə, qruplarla qeydə alındıqları göstərilir. XX əsrin 70-ci illərində köç zamanı Azərbaycan ərazisində (Dağıstanla sərhəddə) köç edən quşların sayının 10-50 fərd olduğu göstərilmişdir (Patrikeyev, 2004). Hazırda, köç zamanı istirahət etdikləri və qidalandıqları ənənəvi yerlərdə (Muğan, Lənkəran zonası)

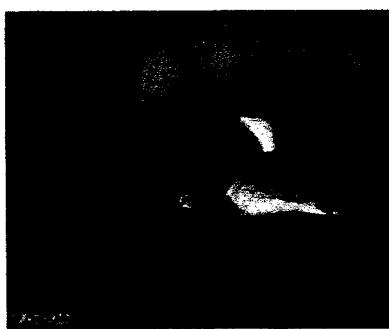
qeydə alınmışlardır. Köç zamanı çox vaxt yalnız 3-5 fərdi müşahidə etmək olur (Kərimov, Sultanov, 2007; Kristian Gönner, GIZ təşkilatı, şifahi məlumat, Şirvan Milli Parkı, 31 mart 2012). 1991-ci ildə fevral ayının əvvəlində qışlamada Boz-Qobu gölü ətrafında 3 fərd qeydə alınmışdır (Султанов, Камарли, 1991). 2000-ci illərdə martın ortalarından aprelin əvvəlinə qədər müntəzəm olaraq Qobustan ərazisində (mərkəzi hissəsi) alman tədqiqatçıları tərəfindən (Kai Gauger və digərləri) 150-200 fərddən ibarət köç edən dəstələr müşahidə olunmuşdur. Quşlar bir müddət yerə enib Qobustan çöllündə istirahət edir və yemlənirmişlər. Nəhayət Siyəzən şəhəri yaxınlığında yerləşən Beşbarmaq dağının tuşunda, dəniz sahilində 2012-ci ilin mart ayının 30-da 6 fərd köç edərkən qeydə alınmışdır (Michael Heiss, alman tədqiqatçısı, şifahi məlumat).

Sayının azalma səbəbləri, mövcud və zəruri qorunma tədbirləri. Son otuz ildə məskunlaşlığı çöllərdə əkin, ot biçimi və intensiv mal-qara otarılması yuvalama şəraitinin pisləşməsinə səbəb olub. Bütün bunlar torpaq üzərində yuvalaması ilə əlaqədar olaraq çox sayda yumurta və bala itkisinə şərait yaradır. Bu quş səs-küylü və hərəkətlidir buna görə də özünü və yerini asanlıqla biruzə verir. Neticədə düşmənlərinin və brakonyerlərin hədəfinə çevrilir. Ornitofaq quşlar, tülkü və qamış pişiyi tərəfindən tələf edilmələri də saylarına mənfi təsir edir. Eyni zamanda otlu bataqlıqların qurudulması, kimyəvi maddələrdən istifadə yem bazasının azalmasına gətirib çıxarır (www.piseccad.ru).

Hazırda, Bern, Bonn, AEWA konvensiyalarının, SITES sazişinin siyahısına və Azərbaycan, Rusiya və Qazaxıstanın Qırmızı Kitablarına daxil edilmişdir. Qazaxıstanın Naurzum qoruğunda mühafizə edilir (Sultanov, Kərimov, 2007).

Mövcud şərait, zəruri mühafizə tədbirləri kimi, yuvaladığı yerlərin müəyyənləşdirilməsini və orada qoruqların

təşkilini, hər cür təsərrüfat fəaliyyətinin, xüsusilə də əkin və mal-qara otarılmasının qadağan olunmasını tələb edir.

Şəkil 10-15. Çığırqan cüllüt.

KİÇİK (KRONŞNEP) ƏYRIDİMDİK

Dəstə: Cüllütkimilər –Charadriiformes

Fəsilə: Bizdimdiklər –Recurvirostridae

Cins: Əyridimdik –Numenius

(Brisson., 1760)

Növ: Kiçik əyridimdik (kronşnep) –

Numenius tenuirostris (Viell., 1817)

Statusu. Azərbaycanda ötüb keçən növdür.

Mühafizə statusu. Qlobal miqyasda böhran vəziyyətində olan (CR) növ statusu ilə qorunur.

Xarici görünüşü. Xarici görünüşünə görə böyük əyridimdiyə oxşasa da ölçülərinə görə ondan kiçikdir. Döşündə ürkvari qara ləkələr vardır, dimdiyi nazik, qıсадır və nisbətən az əyilmişdir. Qanadaltı və qoltuqaltı örtük lələkləri tam ağıdır. Quyruğu ağ rəngdədir, üzərində qara zolaqlar yerləşir. Erkek və dişi quşun rəng örtüyü eynidir. Dimdiyin uzunluğu 10 sm, qanadının 24-27 sm-dir. Bədənin uzunluğu 40 sm-dir (ru.wikipedia.org).

Yayılması. Yuvalama yerləri hərtərəfli öyrənilməsə də - Qərbi Sibirin torflu bataqlıqlarında və ya Volqa-Ural arasındaki su hövzələrinin ətrafında yuvaladıqları güman edilir. Burada bir neçə yuvası aşkar edilmişdir. Yaz və payız köçləri zamanı Ural, Aktübinsk, Kustanay, Selinoqrad, yayda isə Semipalatinsk ərazilərində qeydə alınmışdır (Flint və b., 1968). Digər bir ədəbiyyatda Qazaxıstan çöllərində yuvalamayan fəndlərinin qeydə alındığı və Aralıqdənizi sahilərində qışlığı göstərilir (Azərbaycan faunası, 1977).

Dünyada sayı. Dünyanın ən nadir quş növlərindən biridir və ümumi sayı məlum deyil. 1964-cü ilin yanvarında Mərakeşdə 800 fərd, 1975-ci ildə 123 fərd qeydə alınmışdır. Aralıq dənizi sahilindəki digər ərazilərdə aparılan müşahidələr zamanı isə növün tək-tək fəndlərinə rast gəlinmişdir. Sentyabr

ayında Azov dənizinin şimalında aparılan müşahidələr göstərmişdir ki, köç zamanı bu növün sayı 1940-ci ildən 1950-ci ilədək 5 dəfə, 1970-ci ildə 10 dəfə azalmış, 1970-ci ildən sonra isə tək-tək fərdlər qeydə alınmışdır. 1973-cü ilin 5 sentyabrında Tomsk şəhərinin (Rusiya) ətrafında 10 köç edən fərd, 1975-ci ilin yazında Surxandərya (Özbəkistan) ərazisində bir neçə köç edən fərd müşahidə edilmişdir. 1973-1976-ci illərdə Kurqalçın gölündə miqrasiya edən 10 fərd qeydə alınmışdır. Ötən əsrin sonlarında qışlamada və köçdə adı, bəzi yerlərdə isə çoxsaylı quş sayılırdı. Hazırda güman edilir ki, yuvalama yerində bu növün sayı 20-30 fəddən artıq deyildir (www.nature.ok.ru). Digər bir ədəbiyyatda yuvalama zamanı sayılarının 50-60 cüt olduğu göstərilir (Birds in Europe, 2004).

Biotop uyğunlaşması, davranışı, qidalanması və çoxalması. Əsasən şoran və şoran sahilərə malik, eləcə də şirinsulu su hövzələrində, nəmli çəmənlərdə və torflu bataqlıqlarda məskunlaşır. Yazda yuvalama yerində mart ayının sonunda görünür. Payızda isə sentyabrın ortasında qeydə alınır. Büyük kronşep kimi “kuu-i” səsi çıxarır. Ancaq ondan fərqli olaraq səsi daha gur və qısa olur. Təhlükə zamanı kəskin və fasiləli “bi-bi-bi-bi” səsi çıxarır. Bu növün bioloji xüsusiyyətləri digər kronşneplərdəki kimidir. Köç zamanı 10-15 fəddən ibarət dəstələr şəklində və ya tək-tək olurlar. Azərbaycanda yuvalamırlar.

Ümumiyyətlə çoxalmaları haqda məlumat azdır, demək olar ki, öyrənilməmiş qalır. Buna görə də, bu növ haqda əldə edilən hər bir məlumat böyük elmi əhəmiyyət kəsb edir. Ancaq müəyyən edilmişdir ki, bataqlıq və ya çöl biotoplara gələn quşlar cütlərə ayrılır və may ayında torpaq üzərindəki kiçik çuxurlarda yuva qurur. Yuvaya quru ot döşəyərək 3-4 ədəd yaşıl-zeytuni və ya qonur-oxra rəngli yumurta qoyur. Koloniya şəklində yuvalayırlar. Mövsüm ərzində bir dəfə yuvalayırlar. Öz yuvasını və balalarını çox ehtiraslı şəkildə qoruyurlar. İnsanın və ya yırtıcıının yaxınlaşdığını görən quş cəsarətlə onun üzərinə

uçaraq yuvadan uzaqlaşdırmağa çalışır. İyunun sonunda balalar böyüür və bütün quşlar dəstələr əmələ gətirərək uçmağa hazırlanırlar. Məskunlaşdıığı göl, liman və bataqlıqların sahillərində qidalanırlar. Əsasən həşəratlar, onların sürfələri, qurdalar, ilbizlər, molyuska və xərcənglə qidalanır (www.piseccad.ru; ru.wikipedia.org/wiki/Красная_книга...).

Təbiətdə rolü. Yaşadıqları biotopların trofik əlaqələrində müüm rol oynayırlar. Elmi və estetik əhəmiyyətə malikdir.

Süni şəraitdə saxlanılması və çoxaldılması. Məlumat yoxdur. Sayı azalmaqdə davam etsə də biologiyası, ekologiyası tam öyrənilməmiş qalmaqdadır.

Azərbaycanda qeydə alındığı yerlər və sayı haqqında müasir tədqiqatlar. Azərbaycanda yaz köçü mayın əvvəlində, payız köçü avqustda olmaqla əsasən Xəzər sahili ərazilərdə müşahidə edilmişdir. Azərbaycan ərazisindən köç edən fərdlərin sayı az olsa da, əvvəller K.Satunin (1907) bu quşun ötüb keçməsini Muğan düzündə qeydə almışdır. M.Patrikeyev 1980-ci illərdə bu quşun 3-4 fəddən ibarət qruplarda köç vaxtı Yaşma adasında ovçular tərəfindən görüyünü və bir fərdin qalıqlarının 1988-ci ilin avqustunda tapıldığı göstərir (2004).

Ədəbiyyatda, mayın birinci ongönlüyündə Xəzər dənizinin sahilyanı ərazisi üzərindən 25-40 fəddən ibarət dəstələrin keçməsi göstərilir (Azərbaycan faunası, 1977). Son illərdə Azərbaycanda qeydə alınmamasının səbəbi çox gümanki, şimalda yuvalama yerlərdəki quşların sayının həddən artıq azalması və ya bu populyasiyaların tamamilə yox olması ilə əlaqədardır. Eyni zamanda, Azərbaycan ərazisindən arabir köç edən tək-tək fərdlər varsada, bunlar yerə enməyərək ötüb keçdiklərinə görə təbii ki qeydiyyata alınmırlar. Yerdə qeydiyyata alınmamalarının səbəbi isə yəqin ki, antropogen təsirlər nəticəsində əvvəlki istirahət və qidalanma yerlərinin sıradan çıxması ilə əlaqədardır.

Sayının azalma səbəbləri, mövcud və zəruri qorunma tədbirləri. Ədəbiyyat məlumatlarında arealının və sayının azalmasına təsir edən amillərin tam öyrənilmədiyi göstərilir. Ancaq güman edilir ki, Qərbi-Sibirin meşə-çöllərində və Tayqanın cənubunda aparılan intensiv təsərrüfat işləri nəticəsində yuvalama yerlərinin məhv edilməsi, azalması, eləcədə köç zamanı ov mövsümündə böyük əyridimdiklə səhv salınaraq ovlanması əsas amillərdəndir (www.piseccad.ru; ru.wikipedia.org/wiki/Красная_книга...).

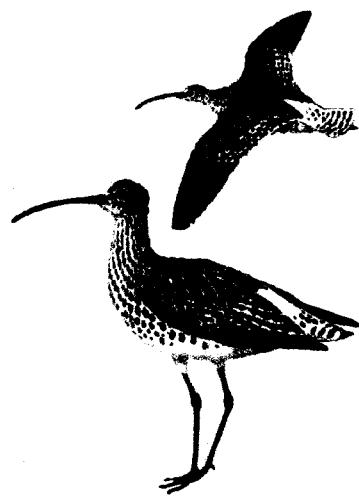
Böhran vəziyyətində olan növ kimi bütün dünyada, sayı məlum olmayan növ statusu ilə Avropada qorunur. SİTES konvensiyasının II əlavəsinə, Ramsar, Bern, Bonn konvensiyalarına, Təbiəti Beynəlxalq Mühafizə İttifaqının (Dünya üzrə) Qırmızı Siyahısına və Rusiya, Qazaxıstanın Qırmızı Kitablarına daxil edilmişdir. Qazaxıstanın qoruqlarında mühafizə edilir (www.nature.ok.ru; www.piseccad.ru).

Zəriri mühafizə tədbirləri kimi, hazırlı yuvalama və köç zamanı istifadə etdikləri yerlər müəyyən edilməli və orada tədqiqat işləri aparılmalıdır. Yuvalama yerlərində təsərrüfat fəaliyyəti zamanı yuva yerləri müəyyən edilib nəzarətə götürülməlidir. Ümumiyyətlə, yuvalama, qışlama və miqrasiya yerlərini müəyyən etmək üçün en müasir metodlardan (radiotelemetriya, kosmik izləmə və s.) istifadə edilməlidir. Ov mövsümündə əyridimdikləri səhv salmamaları üçün kütləvi təyinedicilər hazırlanmalı və ovçular arasında yayılmalıdır (www.nature.ok.ru).

Azərbaycanda köç zamanı istifadə etdikləri yerlər müəyyən edilib nəzarətə götürülməli və bu növ Azərbaycan Qırmızı Kitabına daxil edilməlidir.

Şəkil 17. Kiçik əyridimdik

Şəkil 18. Böyük (aşağıda), kiçik (ortada) və
ortaboy (yuxarıda) əyridimdik

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Ağ durna. Azərbaycan ərazisi hazırda ağ durnanın Qərbi-Sibir populyasiyasına mənsub fərdlərinin köç yollarından ikisini təşkil edir. Şərqi köç yolu ilə uçan quşların köç zamanı qidalanmaq və istirahət üçün endikləri əsas yerlər Qızılıağac körfəzinin sahil əraziləri, Kürdili yarımadası və Şirvan Milli Parkının əraziləridir. Qızılıağac qoruğunda 2008-ci ildə qışlaması qeydə alınmışdır. Martda baş verən yaz, oktyabr-sentyabrda olan payız köçlərində qeydə alınan quşların sayı minimum 2, maksimum 7 fərd təşkil edir. Bundan başqa Zaqatala-Samux-Naxçıvan istiqamətində qərb köç yolu qeydə alınmışdır bu yolla uçan quşlar çox guman İraqda qışlayırlar. Mərkəzi Azərbaycanda Ağgöldə (Ağcabədi) köç vaxtı qeydə alınan quşlar çox guman ki, qərb köç yoluna aiddirlər.

Çığırqan cüllüt. Azərbaycanda ötüb keçən (mart-aprel, sentyabr-noyabr) növdür. XIX əsrə Azərbaycan ərazisində köç zamanı qidalanmaq və istirahət üçün istifadə etdikləri Muğan, Lənkəran düzənliyində hazırda qeydiyyata alınmışdır. Azərbaycanda mart-aprel aylarında yaz köçü vaxtı qeydə alınır. Köç zamanı çığırqan cüllütün sayı 150-200 fərd səviyyəsində qiymətləndirilir. Bunlar Qobustan ərazisində və Xəzər sahilində (Beşbarmaq dağı ətrafi, Şirvan Milli Parkı) müşahidə olunurlar.

Kiçik əyridimdik. Azərbaycanda ötüb keçən (yaz köçü mayın əvvəlində, payız köçü avqustda olmaqla) növdür. XX əsrə əsasən Xəzər sahili ərazilərdə və Muğan düzündə ötüb keçərkən müşahidə edilirdi. 1980-cı illərdə Yaşma adasında qeydə alınmışdır. Son illərdə Azərbaycanda qeydə alınmaması səbəbi, şimalda yuvalama yerlərindəki quşların sayının həddən artıq azalması və ya bu populyasiyanın tamamilə yox olması ilə əlaqədardır.

Çığırğan cüllüt Azərbaycanın Qırmızı Kitabın daxil edilmişdir. Digər Dünya Üzrə Böhran vəziyyətində olan ağ durna və kiçik əyridimdik növləri də Azərbaycanın Qırmızı Kitabına daxil edilməlidir. Azərbaycan ərazisində bu növlərin davamlı olaraq monitorinqi həyata keçirilməlidir. Ərazidəki miqrasiya və mümkün qidalanma yerlərini müəyyən etmək üçün ən müasir metodlardan (radiotelemetriya, kosmik izləmə və s.) istifadə etməklə beynəlxalq səviyyəli elmi tədqiqat işləri aparılmalıdır.

Ağ durnanın monitorinqini əsasən Salyan (Şirvan Millki Parkı), Lənkəran (Qızılıağac qoruğu), Samux, Ağcabədi (Ağgöl Milli Parkı) rayonları, Naxçıvan Muxtar Respublikası (Araz su anbarı) və ətraf ərazilərdə aparmaq məqsədə uyğundur. Çığırğan cüllütün monitorinqini birinci növbədə Mərkəzi Qobustan ərazisində, Şirvan Milli Parkında və Siyəzən rayonunun sahilində (Beşbarmaq dağı ətrafi) aparılmalıdır. Son məlumatlara əsaslanaraq kiçik əyridimdiyin monitorinqini Yaşma adasında və Xəzər sahili boyu ətraf ərazilərdə aparılması məqsədə uyğundur.

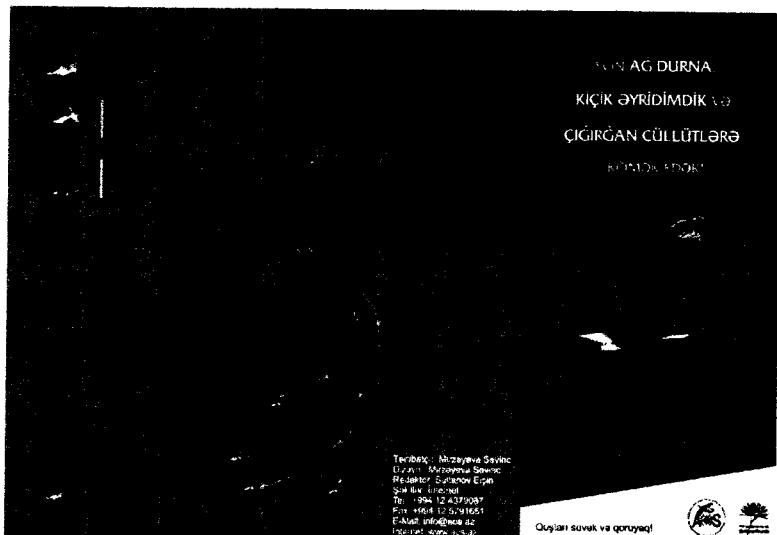
ƏDƏBİYYAT:

1. Azərbaycan faunası, 1977. VI c. Quşlar, I buraxılış, Elm, s.195-239.
2. Azərbaycan heyvanlar aləmi, 2004. III c, Onurğalılar, Elm, s.306-322.
3. Sultanov E.H., Kərimov T.Ə. 2007. Azərbaycan ornitofaunasından beynəlxalq saziş və konvensiyalara daxil edilmiş quş növləri, Bakı, 107 s.
4. Бутьев В.Т., Михеев А.В., Костин А.В., Коблик Е.А., Лебедева Е.А. 1989. Заметки о птицах кавказского побережья Каспийского моря (Дельта Самура, Дагестанская АССР. Орнитологические ресурсы Северного Кавказа), Ставрополь, с. 137-152.
5. Верещагин Н.К. 1945. Гибель птиц от нефти в Азербайджане. Зоологический журнал, т. XXV, вып.1., с. 69-81.
6. Верещагин Н.К. 1950. Зимовка и промысел водоплавающей птицы в Азербайджане. В кн.: Труды Ин-та зоологии АН Аз.ССР, Баку, Элм, с. 133-214.
7. Виноградов В.В. 1967. Охотничье-промышленные птицы Мильской степи, их распределение и динамика численности. В кн.: Природа заповедников Азербайджана. Выпуск 2. Изд. "Лесная промышленность", Москва, 144 с.
8. Винокуров А.А. 1992. Редкие и исчезающие животные, птицы. Москва., с.183-197.
9. Гамбаров К.М., Газанчян М.К. 1958. Материалы по птицам Апшеронского полуострова. Уч. Зап. АГУ, сер. биол., 1958, №1.
10. Кащенцева Т.А., Роздина О.И. 2003. Вольерное разведение журавлей. Сб. науч. Трудов «Рабочая группа по журавлям Евразии, (биол. развед. Охрана)», Вып. 2, Москва, с.271-277.

11. Птицы, энциклопедия природы России (под. ред. В.Флинта). 1978. Изд.2-ое, Москва, АБФ, с. 151-193.
12. Радде Г. 1884. Орнитологическая фауна Кавказа. Тифлис.
13. Сатунин К.А. 1907. Материалы к познанию птиц Кавказского края. Записки Кавказского отделения императорского Русского географического о-ва, Тифлис, кн. 36, вып. 3, 215 с.
14. Сатунин К.А. 1912. Систематический каталог птиц Кавказского края. Вып. 2, Non-passeriformes, Отд. оттиск из книги XXVIII, Записок Кавказского отделения Императорского Русского Географического общества, Тифлис, 195 с.
15. Сосновский И.П. 1987. Редкие и исчезающие животные (по страницам Красной Книги СССР), Москва, «Лесная промышленносеть», 367 с.
16. Султанов Э.Г., Камарли Р.А. 1994. Водно-болотные птицы в охотугодьях Сальянского и Имишлинского районов Азербайджана в феврале-июле 1991 г. Материалы I Международной научно-практической конф. "Птицы Кавказа", Ставрополь, с. 52-53.
17. Султанов Э.Г., Керимов Т.А. 2008. О миграции журавлей в Азербайджане. Журавли Евразии (биология, распространение, миграции). Вып.3., Москва, с. 394-399 (рез. англ.).
18. Султанов Э.Г., Керимов Т.А., Мамедов А.Ф. 2011. Журавли Евразии (биология, распространение, миграции, управление), вып. 4, Сборник трудов международной конф. «Журавли Палеарктики: биология, охрана, управление Памяти академика П.С. Палласа» Волгоград, 11-16 октября 2011, Москва, с. 312-315.
19. Тугаринов А.Я., Козлова-Пушкарева Е.В. 1938. Жизнь птиц на зимовке в Кызыл-Агачском заповеднике им. С.

- М. Кирова. Труды Азерб. Филиала АН СССР, т. XXXVI.
- 20. Флинт В.Е., Бёме Р.Л., Костин Ю.В., 1968. Птицы СССР, Москва, «Мысл», 637 с.
  - 21. Birds in Europe, population estimates, trend and conservation status. 2004. Cambridge, UK, BirdLife Conservation Series № 12, 374 p.
  - 22. Napier Shelton, Elchin Sultanov. 2001. Where to watch birds in Azerbaijan. Baku, “Azerbaijan” Publishing House, 112 p.
  - 23. Michael Patrikeev. 2004. The birds of Azerbaijan. Pensoft Publishers, Sofia, Bulgaria, 380 p.
  - 24. en.wikipedia.org/wiki/Siberian_Crane
  - 25. [www.ptitcy/article 490.html](http://www.ptitcy/article/490.html)
  - 26. www.piseccad.ru.

ƏLAVƏLƏR

KİÇİK ÖYRIDİMDİK VƏ
CİĞİRÖAN CÜLLÜTLƏRƏ
ƏLAVƏLƏR

ŞİX AĞ DURNA
KİÇİK ÖYRIDİMDİK VƏ
CİĞİRÖAN CÜLLÜTLƏRƏ
ƏLAVƏLƏR

Tərtibatçı: Mütəxəssis Səfiyə
Ümumi tərtibatçı: Səfiyə Səməd
Bəstəkar: Səfiyə Səməd
Səaliyə: İsmayılov
Tel: 955-12-4377057
Faks: 955-12-4377057
E-mail: info@sefat.com.az
Internet: www.sefat.com.az

Gülləri suvək və quruyış!

Ağ durna *Grus leucogeranus*

Ağ durna düşçüsüne gora en in dursuslarından bindr, boyu bənnənin 140 cm olub, quşunun uzunluğu 210-230 cm (quşın əsaslı ölçüsü), ağırlığı 5-6 kq-dır. Cavan quşlar laqibin 1 yaşdan qeder pas rəngindədir və boyardıkuşadır.

Yuvalanı kündə ve layarınə bənzəyiq araziləndə qurur. Yuvarlı ərəkət və düşfənd birlikdə qurur. May ayının axırında-tyumurda, qeyriqədə Ağdərə və Bələsuvar rayonlarında erzənşəndə (ayrılma) qeyriqədən emməyir.

Dunya Ərimzi Sıyahısına en yüksək qurunuşa statusu da - Böyük yaşlıyindən olan növ kimi (Critical) daşı edənən. Dünyanın an nadir və lezgincə həssas novləndəndən bindr.

Dünya Ərimzi Sıyahısına torpaq üzəndəki daşlılıqlarda qurur. Yeməni qoynuqça may ayında bağlayır, yəşil və ya bəcəmətlə-oxra rəngində 3-4 yurmuta qurur.

Kiçik öyridimlik (kronqep) Numenius (enurostris)

Kiçik öyridimlik öydindik sənq-ponurquşuna gora örtü şəhərəyə, çəngür örtü öydindikdən düşənlərin balaca olmasına (quşadının uzunluğu 24-27 sm, bənnənin uzunluğu isə təxminən 40 sm-dər), dəməyin nəsəbətin qosa və nazik olmasına fərqliyən kiçik öyridimlik dərəcə və cəmmdə olan ədrəkən təkələr əydin sepiyər. Uçquşda qurymada üç in zələq əydin qurur, orta öyridimlikdə isə zələqələr qurur.

Dünya Ərimzi Sıyahısına torpaq üzəndəki daşlılıqlarda qurur. Yeməni qoynuqça may ayında bağlayır, yəşil və ya bəcəmətlə-oxra rəngində 3-4 yurmuta qurur.

Azərbaycanda həz zəmanəti Xəzərbəyov erzənlərdə müşahidə edilmişdir. Uzun müddət davamlı sahildə işlənmiş kiçik öyridimlik, əldənəcə nadirdir. Buna görə de nəelli kəsilməklə olaq qurşəmənən yaxınlaşdır daşlı daşlı. Böyük yaşlıyində olaq (xüsusi tədbirler görülməsə mənşə olaq) növ kimsə Dünya Ərimzi Sıyahısına daşı edilmişdir.

Cığırən (çökükburun) çülliöt *Chettusa gregaria*

Cığırən çülliöt bəli və doğu qurunuşları bordur. Başının üst qurşaqlarından keçən zələqələr qaradır. Üc və quşunuğu boyuncasız üzəndə zələq qaradır. Alı, gözənən üzəndəki zələq və quşunuğun diblədiyi qəmən kuruşaqdağız gəndər. Qəmən təkələrənəngi dərəcə təqibin old. Dərinəndən uzunluğu 190-210 mm, çəkəsi 200-232 gramdır.

Cəvər və digər cülliotlarda bərpa yuvaşalar təkin an evrə yelen sepiyər. Yuvalar bir-birindən 20-30 m aralıda yerləşir. Yuvalar yerdə qururlar, diri-3-5 yurmuta qurur.

Cığırən çülliöt Azərbaycanda kiçik daşlılıqlarda - Mütəşəkkil və Lənkəran daşlılıqlarında, Göbdəstəndə və Bələzən gölündə təyidişdir.

Dünya Ərimzi Sıyahısına Böyük yaşlıyində olaq növ kimi (Critical) daşı edilmişdir. Olu və narahat edilmişən qadagəndər

Q E Y D

© AZƏRBAYCAN ORNİTOLOJİ CƏMİYYƏTİ

**AZƏRBAYCANIN BÖHRAN VƏZİYYƏTİNDƏ OLAN
QUŞLARI: AĞ DURNA, ÇİĞİRĞAN CÜLLÜT VƏ
KİÇİK ƏYRİDİMDİK**

Texniki redaktor və kompyüter
tərtibatı: **Arzu Məmmədov**

Format:60X84 1/16

Həcmi: 2,5 c.v. Tiraj 500 nüsxə

AMEA Naxçıvan Bölməsi “Tusi” nəşriyyatında
çap edilmişdir.

Ünvan: Naxçıvan şəhəri, Heydər Əliyev prospekti, 35.